

आयुर्वेद - खंड १२ : आयुर्वेदीय औषधी - १

आयुर्वेदीय औषधांचे गुणधर्म आणि औषधनिर्मिती

लेखक

डॉक्टर, तसेच वैद्याचार्य सद्गुरु वसंत बाळाजी आठवले

एम्.डी. (पीडिअॅट्रिक्स), डी.सी.एच्., एफ्.ए.एम्.एस्.

(‘संतपद’ वा ‘गुरुपद’ म्हणजे ७० टक्के, ‘सद्गुरुपद’ म्हणजे ८० टक्के,
तर ‘परात्पर गुरुपद’ म्हणजे ९० टक्के अन् त्यांहून अधिक आध्यात्मिक स्तर!)

डॉ. कमलेश वसंत आठवले

एम्.डी. (पीडिअॅट्रिक्स), डी.एन्.बी., एम्.एन्.ए.एम्.एस्.,

एफ्.ए.ए.पी. (पीडिअॅट्रिक्स अँड निओनेटॉलॉजी) (अमेरिका)

सनातन संस्था

फेब्रुवारी २०१९ पर्यंत सनातनच्या ३११ ग्रंथांच्या मराठी, हिंदी, इंग्रजी, गुजराती,
कन्नड, तमिळ, तेलुगु, मल्ल्याळम्, बंगाली, ओडिया, आसामी, गुरुमुखी, सर्बियन,
जर्मन, स्पॅनिश, फ्रेंच आणि नेपाळी या १७ भाषांत ७५ लाख ४० सहस्र प्रती !

□

आयुर्वेद हा आयुष्याचा वेद आहे. रोगांपासून मुक्त होण्यासाठी आणि आरोग्यसंपन्न जीवन जगण्यासाठी ज्या ज्या द्रव्यांचा उपयोग होतो, ती सर्व द्रव्ये आयुर्वेदीय औषधांमध्ये अंतर्भूत आहेत, असा आयुर्वेदाचा विशाल दृष्टीकोन आहे.

आयुर्वेदाने वनस्पतीच्या गुणांचे वर्णन तिच्या मानवी शरीरावर होणाऱ्या परिणामांवरून केले आहे, उदा. पिंपळी उष्ण आहे. आवळा शीत आहे. याचा अर्थ पिंपळीचे तापमान जास्त आहे आणि आवळ्याचे कमी आहे, असा नाही. ते स्पर्शाला उष्ण किंवा शीत नाहीत. शरीरात ज्या अवयवात ते जातील, तेथे ते उष्ण किंवा शीत कार्य करतील. उष्णता दिल्यास बर्फाचे पाणी होते आणि थंडीत पाण्याचा बर्फ होतो. त्याप्रमाणेच पिंपळी उष्ण असल्याने शरीरातील कफ पातळ होतो, तर आवळ्यामुळे कफ अधिक घट्ट होतो. उष्ण द्रव्ये पेशीत चयापचयाची क्रिया वाढवतात, तर शीत द्रव्ये चयापचयाची क्रिया कमी करतात. उष्ण द्रव्यांनी शरीरातील नलिका रुंद होतात, तर शीत द्रव्यांनी नलिका आकुंचन पावतात.

आयुर्वेदाने गोड, आंबट, खारट, तिखट, कडू आणि तुरट चवीच्या अन्नाचा आणि द्रव्यांचा दोष, धातू आणि मल यांवर कसा परिणाम होतो, याचे चांगले वर्णन केले आहे.

वनस्पतींचा ताजा स्वरस हे सर्वांत चांगले औषध; पण ताजी वनस्पती नेहमी मिळणे शक्य नसल्याने वनस्पतीचे कल्क, चूर्ण, काढा, हिम, फाण्ट, अवलेह, अर्क, आसव, अरिष्ट, सिद्ध केलेले तेल आणि तूप असे निरनिराळे कल्प आयुर्वेदाने तयार करावयास सांगितले आहेत. वाळलेल्या वनस्पती एक वर्षानंतर वापरू नयेत.

हा ग्रंथ सामान्य माणसांना, वैद्यकीय विद्यार्थ्यांना, वैद्य आणि डॉक्टरंस यांनाही उपयोगी होईल. 'या औषधांचा अभ्यास करून आणि ती योग्य रीतीने वापरून सर्वजण निरोगी आणि आरोग्यसंपन्न जीवन जगोत', हीच त्या जगन्नियन्त्या परमेश्वराजवळ प्रार्थना ! - लेखक

अनुक्रमणिका

प्रकरण १ : औषधे - वर्गीकरण आणि संग्रह	१३
१. योग्य औषधाची व्याख्या	१३
२. द्रव्यांचे नैसर्गिक वर्गीकरण	१३
३. वनस्पतींपासून मिळणारी औषधे	१४
४. द्रव्यांचे शरीरावर होणाऱ्या परिणामांवरून होणारे वर्गीकरण	१५
५. आयुर्वेदीय औषधांचे दुष्परिणाम	१७
६. आदर्श औषध	१७
७. औषधी संग्रह	१७
८. औषध गोळा करण्याआधी वनस्पतींची प्रार्थना	१८
प्रकरण २ : गुण	१९
१. उष्ण - शीत	२१
२. गुरु - लघु, जड आणि हलके पदार्थ म्हणजे काय ?	२४
३. स्निग्ध पदार्थ आणि रूक्ष पदार्थ म्हणजे काय ?	२७
४. मंद आणि तीक्ष्ण	२९
५. स्थिर आणि सर	२९
६. मृदु आणि कठिण	३१
७. विशद आणि पिच्छिल	३१
८. श्लक्ष्ण आणि खर	३३
९. सूक्ष्म आणि स्थूल	३३
१०. सान्द्र आणि द्रव	३५
११. गुण, महाभूते आणि दोष	३५
प्रकरण ३ : रस, विपाक, वीर्य आणि प्रभाव	३७
१. रस आणि गुण	३९
२. रस आणि दोष	३९
३. रस आणि मळ	३९
४. चव	३९
४ अ. मधुर	४०
४ आ. आंबट	४०
४ इ. खारट	४०
४ ई. तिखट	४१
४ उ. कडू	४१
४ ऊ. तुरट	४१
५. रसाच्या कार्याच्या नियमांचे अपवाद	४३
६. विपाक	४३
७. रस आणि विपाक यांतील फरक	४३

□

८. वीर्य	९. प्रभाव	४४
प्रकरण ४ : औषध निर्मिती		४६
१. वनस्पती काढतांना करावयाचा विधी आणि संग्रह		४६
२. औषधांत कार्यशील तत्त्वे टिकण्याचा काळ (एक्सपायरी डेट)		४७
३. औषधांची शुद्धी		४८
४. वनस्पतींचे कल्प		४८
४ अ. स्वरस	४ आ. कल्क	४९
४ इ. क्वाथ (काढा)	४ ई. क्षीरपाक	५३
४ उ. औषधी सिद्ध पाणी	४ ऊ. हिम	५५
४ ए. मंथ	४ ऐ. फांट	५६
४ ओ. चूर्ण	४ औ. सत्त्व	५७
४ अं. अवलेह	४ क. अर्क	६०
४ ख. आसव आणि अरिष्ट	४ ग. स्नेह	६४
४ घ. गुग्गुळ कल्प	४ च. मशी	८१
४ छ. क्षार	४ ज. कृतान्न वर्ग	८६
४ झ. मद्य	४ ट. लेप, मलहर आणि उपनाह	८९
४ ठ. शतधौत घृत		९१
प्रकरण ५ : श्रेष्ठ - कनिष्ठ संग्रह		९३
प्रकरण ६ : औषध देण्याची वेळ		१०२

सनातनच्या ग्रंथकार्यात सहभागी होऊन समष्टी साधना करा !

मराठी भाषेतील ग्रंथांचे संकलन करणे; मराठी, हिंदी आणि इंग्रजी ग्रंथांचे विविध भाषांत भाषांतर करणे आणि ग्रंथांची संरचना 'इन्डिझाईन' या संगणकीय प्रणालीत करणे, या कार्यात सहभागी होण्यासाठी संपर्क करा - (०८३२) २३१२३३४ किंवा granthgoa@gmail.com